

บทที่ 1

บทนำ



ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันนี้ทุกชีวิตบนพื้นโลกต่างกำลังเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งเกิดขึ้นมากมายและทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เรื่องที่อยู่ไกลตัวอีกต่อไป ปัญหาสิ่งแวดล้อมกลายเป็นประเด็นปัญหาสำคัญที่มนุษย์หันมาใส่ใจ เพราะมนุษย์เริ่มตระหนักถึงความผันเปลี่ยนของสิ่งแวดล้อมรอบตัว ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมสร้างขึ้นมาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงต้องการรับรู้ถึงข้อมูล ข้อเท็จจริงของประเด็นปัญหาเพื่อให้เข้าใจว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมมีที่มาที่ไปอย่างไร ซึ่งความเข้าใจจะนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ การร่วมแรงร่วมใจและร่วมมือแก้ไขให้ปัญหาต่างๆ บรรเทาลง

แต่ทว่ามนุษย์ไม่สามารถหาข้อมูล ข้อเท็จจริงของประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองได้ทั้งหมด จึงเป็นหน้าที่ของสื่อมวลชนที่ต้องเป็นสื่อกลางรายงานเหตุการณ์ เรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้ประชาชนในสังคมได้รับรู้ ถือเป็นกรปฏิบัติตามภารกิจพื้นฐานของสื่อมวลชนในการเฝ้าสังเกตการณ์ และเป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างผู้รับสารสื่อมวลชนกับสิ่งต่างๆ ที่ถูกรอบตัวของผู้รับสารซึ่งผู้รับสารไม่สามารถรับรู้และสัมผัสได้ด้วยตัวเอง (กาญจนา แก้วเทพและศิริชัย ศิริกาเย, ม.ป.ป.: 66) นอกเหนือจากหน้าที่การเฝ้าระวังและสังเกตการณ์เรื่องสิ่งแวดล้อม สื่อมวลชนยังมีหน้าที่ให้การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อม และมีบทบาทสำคัญในการระดมพลังทางสังคมให้ทุกคนและทุกฝ่ายร่วมมือกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม มีนักคิดบางคนตั้งข้อสงสัยว่าความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสิ่งแวดล้อมอาจจะไม่ได้เป็นไปในทางที่พึงปรารถนาเสมอไป เพราะสื่อมวลชนเองก็เป็นตัวปัญหาเนื่องจากต้นกำเนิดและความเจริญเติบโตของสื่อมวลชนผูกติดอยู่กับระบบทุนนิยม สื่อมวลชนต้องอาศัยผู้อุปถัมภ์ที่เป็นธุรกิจอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันธุรกิจอุตสาหกรรมในระบบทุนนิยมซึ่งเป็นตัวการสำคัญในการสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ต้องพึ่งพาสื่อมวลชนเป็นช่องทางเผยแพร่ข่าวสารเพื่อ

ขายสินค้าและบริการ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเช่นนี้อาจจะทำให้สื่อมวลชนกลายเป็น ผู้พิทักษ์ระบบทุนนิยม ด้วยเหตุนี้ประชาชนในสังคมอาจจะไม่ได้เรียนรู้ความเป็นจริงเรื่อง สิ่งแวดล้อมจากสื่อมวลชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2541: 62)

จากผลการศึกษาวิจัยด้านข่าวสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาพบว่าการสื่อข่าวสิ่งแวดล้อมในวงการ สื่อมวลชนไทยยังไม่อยู่ในระดับที่น่าพอใจ ผลการวิจัยหลายชิ้นระบุว่าหนังสือพิมพ์ไทยนำเสนอ ข่าวสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของรายงานเหตุการณ์ที่สืบหน้าไปแต่ละวัน ข่าวสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏ ส่วนใหญ่ยังติดอยู่ภายใต้กรอบของโครงสร้างการเขียนและรายงานข่าว รวมทั้งเกณฑ์การตัดสิน คุณค่าความเป็นข่าวที่เรียกกันว่าธรรมเนียมนิยมเดิมในการรายงานข่าว (traditional journalistic) ทำให้การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมถูกเน้นไปที่เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวและผลกระทบในเชิงเจ้า อารมณ์มากกว่าการเสนอประเด็นที่ให้ความรู้ ความเข้าใจและสร้างความตระหนักในความจำเป็น ของการแก้ไขในระยะยาว การรายงานข่าวในลักษณะนี้มีผลให้คนในสังคมตื่นตัวกับเหตุการณ์ ความเสี่ยงเป็นครั้งๆไป (วิลาลินี พิพิธกุล, 2538)

สื่อมวลชนมีนโยบายมุ่งเน้นข่าวตามประเด็นที่ประชาชนให้ความสนใจ โดยพิจารณา คุณค่าของข่าวในแง่ความขัดแย้ง ซึ่งเป็นข่าวเชิงลบเป็นหลักสำคัญ และเสนอในแบบเจ้าอารมณ์ เพื่อตอบสนองความสนใจของตลาดคนอ่าน จุดขายที่สื่อมวลชนเลือกเสนอคือประเด็นความขัดแย้ง ในการคัดค้านเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเสนอในแบบเจ้าอารมณ์เพื่อเพิ่ม จุดขายให้เด่นและดึงดูดความสนใจของผู้อ่านได้ทุกส่วนของตลาดข่าวสาร เป็นารเสนอข่าวโดย เน้นติดตามกระแสการคัดค้านและเหตุการณ์ชุมนุมประท้วง มากกว่าการอธิบายด้วยข้อมูลทาง วิชาการเพื่อให้ประชาชนมีความเข้าใจมากขึ้น (เยาวดา ตฤษณานนท์, 2535)

และพบว่าการเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมในไทยเป็นไปในลักษณะการเสนอความรุนแรง (การ ประท้วง) ทำให้ภาพการแก้ไขปัญหาด้านนิเวศวิทยาถูกรวมเข้ากับความรุนแรง ภาพลักษณ์ที่ เกิดขึ้นกลายเป็นความไม่มีเหตุผล ผลเสียที่เกิดตามมาคือความเข้าใจในเรื่องนี้กลายเป็นภาพลบ (Ubonrat Siriyuvasak, 1994)

ถึงแม้ผลการศึกษาการสื่อข่าวสิ่งแวดล้อมในวงการสื่อมวลชนไทยในด้านหนึ่งจะพบว่ายังไม่ อยู่ในระดับที่น่าพอใจ เพราะยังคงติดอยู่กับธรรมเนียมการนำเสนอข่าวแบบเดิมยังอยู่ภายใต้

กรอบของโครงสร้างการเขียนและรายงานข่าว รวมทั้งเกณฑ์การตัดสินคุณค่าความเป็นข่าวตามธรรมเนียมนิยมการรายงานข่าวแบบเดิม แต่ในอีกด้านหนึ่งพบว่ากรการรายงานข่าวสิ่งแวดลอมของสื่อมวลชนไทยไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับลักษณะดังกล่าวโดยไม่มีกรปรับเปลี่ยนใดๆ การเปิดหน้าข่าวสิ่งแวดลอมในสื่อหนังสือพิมพ์ การจัดสรรตำแหน่งนักข่าวสายสิ่งแวดลอม รวมถึงการนำเสนอรายการสารคดีเชิงวิเคราะห์ข่าวเกี่ยวกับสิ่งแวดลอมในสื่อโทรทัศน์ ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่องานข่าวสิ่งแวดลอมของสื่อมวลชน และแสดงให้เห็นถึงความกระตือรือร้นของสื่อมวลชนในการพัฒนาการสื่อข่าวสิ่งแวดลอม

นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2530 ความใส่ใจต่อประเด็นปัญหาสิ่งแวดลอมในสังคมไทยได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลจากการเกิดเหตุการณ์สำคัญด้านทรัพยากรและสิ่งแวดลอม เช่น การคัดค้านการก่อสร้างเขื่อนน้ำโจน การคัดค้านการสร้างเขื่อนแก่งกรุง เหตุการณ์โคลนถล่มที่จังหวัดนครศรีธรรมราช การเกิดวาตภัยจากพายุเกย์ที่จังหวัดชุมพร การคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล การที่รัฐบาลประกาศให้ พ.ศ.2532-2534 เป็นปีแห่งการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดลอม (สุชาติ มิตรรามัญ, 2538: 138-142) และการกระทำอัตวินิบาตกรรมของสืบ นาคะเสถียร ซึ่งหลายคนมองว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้กลุ่มต่างๆ ในสังคมหันมาสนใจปัญหาสิ่งแวดลอมมากขึ้น (Hirsch, 1993: 1-2) ทำให้กระแสอนุรักษ์สิ่งแวดลอมในเมืองไทยเติบโตขึ้นอย่างก้าวกระโดด

ในส่วนของสถาบันสื่อมวลชนนั้นสังเกตได้ว่าการประกาศให้ปีพ.ศ.2532-2534 เป็นปีแห่งการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดลอม ทำให้การวางแผนผลิตรายการเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดลอมเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ปริมาณรายการเกี่ยวกับสิ่งแวดลอมเพิ่มขึ้น ทั้งในรูปแบบรายการข่าว, สารคดี, การ์ตูน, สปอตโฆษณา ฯลฯ (Ubonrat Siriyuvasak, 1994: 28) ซึ่งรายการเหล่านี้ส่วนมากถูกจัดทำขึ้นควบคู่ไปกับการรณรงค์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดลอม โดยได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนจากบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่ที่แสดงความใส่ใจในปัญหาสิ่งแวดลอม อย่างเช่น โครงการดาวพิเศษของธนาคารกรุงเทพ โครงการริงค์เอิร์ธของเครือสยามกลการ เป็นต้น

เมื่อได้รับงบประมาณที่จะใช้เพื่อการผลิตงานด้านนี้มากขึ้น ผู้ผลิตรายการโทรทัศน์ในประเทศไทยจึงเริ่มผลิตรายการสารคดีเกี่ยวกับสิ่งแวดลอมขึ้นเอง ไม่ใช้วิธีการซื้อลิขสิทธิ์รายการสารคดีสิ่งแวดลอมจากต่างประเทศแต่เพียงอย่างเดียวดังเช่นที่เคยเป็น นอกจากนี้คำขอร้องของรัฐบาลที่ต้องการให้สถานีโทรทัศน์ร่วมมือในการรณรงค์เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อมให้กับคนดูอย่างจริงจัง โดยแต่ละวันให้เผยแพร่รายการระหว่างเวลา 19.30 - 21.30 น. (Ubonrat Siriyuvasak, 1994: 28) ก็มีส่วนทำให้ปริมาณรายการสารคดีสิ่งแวดล้อมเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นได้จากการศึกษาเรื่องพัฒนาการของรายการสารคดีสิ่งแวดล้อมในปีพ.ศ. 2532-2534 ของจิรวรรณ กมลรัตนโยธิน (2535) ที่พบว่าจากเดิมที่มีเพียงสปรอตทรงรงค์ ปีพ.ศ. 2532 เริ่มมีผู้ผลิตรายการสารคดีจำนวนหนึ่งราย เพิ่มเป็นสามรายในปีพ.ศ. 2533 และเพิ่มขึ้นอีกสองรายในปีพ.ศ. 2534

ในส่วนของสื่อสิ่งพิมพ์นั้นได้ปรับตัวไปตามกระแสอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยเช่นกัน มีการผลิตนิตยสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เน้นเนื้อหาเชิงวิชาการ เช่น นิตยสารดีเคด (เริ่มฉบับแรกเมื่อพ.ศ. 2534) นิตยสารโลกสีเขียว (เริ่มฉบับแรกเมื่อพ.ศ. 2535) นิตยสารดี เอิร์ธ 2000 (เริ่มฉบับแรกเมื่อพ.ศ. 2536) สำหรับนิตยสารที่นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอยู่บ้างแล้วอย่าง นิตยสารสารคดีก็นำเสนอเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการจัดทำคอลัมน์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมแทรกอยู่ในนิตยสารที่ไม่ได้เป็นนิตยสารที่นำเสนอเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยตรงอีกหลายเล่ม (สุชาติดา มิตรรามัญ, 2538: 91-93)

ในช่วงปีพ.ศ. 2535-2536 หนังสือพิมพ์หลายฉบับ ยกตัวอย่างเช่น ผู้จัดการรายวัน กรุงเทพธุรกิจและมติชน ได้เปิดหน้าข่าวสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบสนองความสนใจของคนอ่าน มีการจัดสรรตำแหน่งนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน

เมื่อองค์กรผู้ผลิตสื่อมวลชนในประเทศไทยได้จัดสรรพื้นที่และบุคลากรเพื่อการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ คำถามที่เกิดขึ้นต่อไปคือรูปแบบและเนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อมที่นักข่าวสายสิ่งแวดล้อมนำเสนอ นั้นมีการปรับเปลี่ยนไปจากสมัยที่ยังไม่มีการเปิดหน้าข่าวสิ่งแวดล้อมหรือไม่ การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมมีกระบวนการทำงาน ตั้งแต่เริ่มการประชุมข่าว การรับทราบหมายข่าว การแบ่งงาน การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล การคิดวิเคราะห์ การเขียนและการบรรณาธิกรณข่าวเป็นอย่างไร

ด้วยเหตุที่งานข่าวสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งใหม่สำหรับวงการสื่อมวลชนไทย ดังนั้นกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมอาจจะยังไม่ชัดเจนและแน่นอนเหมือนเช่นนักข่าวสายการเมืองหรือสายเศรษฐกิจ การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมอาจต้องอาศัยเวลาในการปรับปรุงการทำงาน

ให้ดีขึ้น เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการเป็นสื่อมวลชนที่ดีที่มีหน้าที่คอยสำรวจสอดส่องติดตาม และเกาะติดสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคม

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ.2540 สื่อมวลชนไม่ว่าจะเป็นวิทยุ โทรทัศน์หรือหนังสือพิมพ์ต้องเผชิญกับภาวะขาดทุนอย่างหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ ดังจะเห็นได้จากตัวเลขการตรวจสอบงบดุลประจำปี พ.ศ.2540 โดยศูนย์ข้อมูลเนชั่น ที่ระบุว่าปี พ.ศ.2540 บริษัทวัชรพล เจ้าของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ขาดทุน 1,940.50 ล้านบาท บริษัทสัปดาห์การพิมพ์ เจ้าของหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ขาดทุน 187.76 ล้านบาท บริษัทเนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป เจ้าของหนังสือพิมพ์เดอะ เนชั่นและกรุงเทพธุรกิจขาดทุน 253.21 ล้านบาท หนังสือพิมพ์หลายฉบับต้องปรับลดจำนวนหน้ากระดาษและจำนวนพนักงาน ลงเพื่อลดค่าใช้จ่ายในองค์กร ตัวเลขจากสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทยระบุว่ามีคนทำงานธุรกิจ หนังสือพิมพ์ตกงานประมาณสามพันคน ในจำนวนนี้เป็นนักข่าวไม่น้อยกว่าสี่ร้อยคน (ธวัชชัย จารณีย์, 2541: 68-69)

ในส่วนของงานข่าวสิ่งแวดล้อม นโยบายขององค์กรสื่อมวลชนที่ต้องการลดทอนค่าใช้จ่ายขององค์กรทำให้ต้องลดทอนสิ่งที่ไม่จำเป็นลง ซึ่งข่าวสิ่งแวดล้อมก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ถูกมองว่าไม่จำเป็นต้องมีในหน้าหนังสือพิมพ์ ส่งผลให้มีการลดปริมาณหน้าข่าวสิ่งแวดล้อมและปลดนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้รายการโทรทัศน์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมก็ลดปริมาณลง ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่องานข่าวสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย (จิตติมา บ้านสร้าง, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2541)

ในการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ ผู้วิจัยต้องการศึกษาว่าสื่อมวลชนไทยได้ปรับเปลี่ยนและพัฒนาการสื่อข่าวสิ่งแวดล้อมไปในทิศทางใด และมีปัจจัยใดบ้างที่มีผลต่อพัฒนาการของกระบวนการสื่อข่าวสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยเลือกศึกษากระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมของหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2536-2540 และนักข่าวประจำรายการเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อมซึ่งเป็นรายการสารคดีเชิงวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เคยออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5 ระหว่างปี พ.ศ.2536 - 2540

หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจเริ่มเปิดหน้าข่าวสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตเป็นครั้งแรกที่หน้า 2 ของส่วนจุดประกาย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2536 โดยได้ประกาศความตั้งใจของทีมงานสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตไว้ว่า "...เราขออาสาแนะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ทั่วโลกกำลังรณรงค์อยู่ โดยจะป้อนเนื้อหาสาระต่างๆด้วยใจที่เป็นธรรมอย่างเต็มความสามารถ โดยคนรุ่นใหม่ที่มีมองโลกด้วยความบริสุทธิ์ และมุ่งหวังที่จะสืบสานโลกสวยใบนี้ให้คงความสวยงามต่อไป..." และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาหน้าข่าวสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตก็ได้นำเสนอข่าวความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม 5 วันต่อสัปดาห์ (วันจันทร์ถึงวันศุกร์) นอกจากข่าวและรายงานความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังมีบทความจากนักวิชาการและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนเสริมอีกด้วย

รายการเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อมผลิตโดยบริษัทแปซิฟิก อินเทอร์เน็ตคอมมิวนิเคชั่น จำกัด ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5 เป็นประจำทุกสัปดาห์ สัปดาห์ละ 30 นาที โดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมเป็นผู้ดำเนินการสร้าง เริ่มออกอากาศครั้งแรกเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2536 ในระยะแรกเนื้อหาและรูปแบบรายการเน้นการอภิปรายเพื่อแสดงความคิดเห็นในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศ และเป็นที่น่าสนใจของสาธารณชน (hot issue) อยู่ในขณะนั้น

ผู้ร่วมอภิปรายแต่ละตอนประกอบด้วยบุคคลที่อยู่ในกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่นำเสนอ ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ เจ้าหน้าที่รัฐ นักธุรกิจ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชนหรือประชาชนในพื้นที่ โดยพิธีกรประจำรายการจะเป็นคนซักถามหาข้อเท็จจริงจากตัวแทนฝ่ายต่างๆ ที่มาร่วมรายการ เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมรายการชี้แจงข้อมูลของฝ่ายตน เป็นการเผชิญหน้าเพื่อโต้แย้งและถกเถียงหาข้อสรุปและแนวทางการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมระหว่างฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (ฝ่ายพัฒนาและผลิตสื่อ กองส่งเสริมและเผยแพร่, ข้อกำหนดการว่าจ้างรายการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์ชุดเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อม ม.ป.ป.: 2)

ในระยะต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหารายการมานำเสนอสารคดีเชิงข่าวเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น โดยยังคงเน้นที่ประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่สาธารณชนสนใจแต่รูปแบบการนำเสนอเปลี่ยนแปลงไป ไม่เน้นการอภิปรายแบบที่ให้ฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาเผชิญหน้ากัน แต่จะเน้นการรายงานสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยครอบคลุมเนื้อหา

ตั้งแต่สถานการณ์ปัญหาปัจจุบัน สาเหตุ แนวทางการป้องกันแก้ไขของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แนวโน้มในอนาคต มีนักข่าวออกไปหาข้อมูลในพื้นที่ สัมภาษณ์ประชาชนในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ราชการและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนั้นเพื่อเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นผ่านรายการ เน้นการให้ข้อมูลในประเด็นนั้นๆ ในเชิงลึกและตรงประเด็น

และในช่วงปีสุดท้ายก่อนที่รายการจะยุติลงได้มีการปรับเนื้อหาของรายการ นอกจากการนำเสนอสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่ประชาชนสนใจในขณะนั้น ยังนำเสนอแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมอันจะนำไปสู่ทางเลือกในการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมโดยองค์รวม ให้ความสนใจต่อการแก้ปัญหาในเชิงโครงสร้าง มองภาพรวมของประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ

จะเห็นได้ว่าทั้งสององค์กรนี้นำเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปีพ.ศ.2536 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2540 (เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้นในประเทศทำให้การเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมของสององค์กรนี้ต้องปรับเปลี่ยนและยุติไป) ดังนั้นการศึกษาระบบการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในสององค์กรนี้จึงจะทำให้เห็นพัฒนาการของงานข่าวสิ่งแวดล้อมในสื่อมวลชนไทยได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้การศึกษางานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในสื่อหนังสือพิมพ์และสื่อโทรทัศน์จะทำให้เห็นภาพเปรียบเทียบ และทำให้เข้าใจการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น

ในการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของระบบการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยพิจารณาในสามส่วนด้วยกัน

ปัจจัยแรก คือ ปัจจัยภายนอกองค์กร ได้แก่ ความเป็นไปในสังคมที่มีกระแสความขัดแย้งระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา ปัญหาความขัดแย้งในการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งเรื่องนี้มีส่วนชักนำหรือจุดความคิดในการมองปัญหาและการเลือกจับแง่มุมข่าวของสื่อมวลชนอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ยังมีเรื่องความยากลำบากในการเสาะแสวงหาแหล่งข่าวที่ให้ข้อมูลที่เชื่อถือได้เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเนื่องจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหามักจะไม่เปิดเผยข้อมูลต่อสื่อมวลชนและสาธารณชน ส่วนนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรมก็ยังไม่ค่อยมีข้อมูลเชิงเทคนิคให้อย่างเพียงพอ เนื่องจากการศึกษาวิจัยด้านนี้มีไม่มากนัก (วิลาสินี พิพิธกุล, 2538: 101-103)

ปัจจัยที่สอง คือ ปัจจัยภายในองค์กรผู้ผลิตข้าว เนื่องจากลักษณะของงานซ้ำจำกัด ด้วยเงื่อนไขเรื่องเวลา ความจำกัดของพื้นที่การนำเสนอ และงบประมาณที่ใช้การติดตามทำซ้ำ ทำให้การนำเสนอเนื้อหาโน้มเอียงไปในลักษณะตามกระแสและฟุ้งฟ้างแหล่งข่าวที่ให้ข้อมูลได้สะดวก นอกจากนี้พบว่านโยบายการคัดเลือกข่าวยังเป็นไปตามธรรมเนียมเดิมคือต้องเป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อคนจำนวนมากและจำเป็นต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วนเพื่อยุติปัญหา ทำให้เรื่องราวทางสิ่งแวดล้อมบางเรื่องถูกละเลย เพราะข่าวสิ่งแวดล้อมถูกมองในเชิงของการขายข่าวมากกว่าการมุ่งสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและจิตสำนึกให้เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ในข่าว เมื่อการกำหนดประเด็นเนื้อหาของหนังสือพิมพ์อยู่บนฐานเรื่องการตลาดเป็นหลัก ทำให้ดูเหมือนว่าการมุ่งนำเสนอเรื่องราวทางสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นไปตามนโยบายแบบจุดประตูดเสียมากกว่า จึงทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมยังคงเกิดวนเวียนซ้ำแล้วซ้ำอีก ไม่ได้ผลักดันให้มีการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุอย่างแท้จริง (วิลาสินี พิพิธกุล, 2538: 99-101)

ผู้วิจัยจะพิจารณาเรื่องเงื่อนไขภายในองค์กรว่ามีเงื่อนไขการทำงานอย่างไร ในแง่ของเวลา การจัดสรรพื้นที่ในการนำเสนอข่าว การอำนวยความสะดวกในการทำงานทั้งในเรื่องงบประมาณและอุปกรณ์การทำงาน นโยบายในการนำเสนอข่าวสิ่งแวดล้อม หลักเกณฑ์ในการเลือกนำเสนอข่าว นโยบายโดยรวมของแต่ละองค์กรและการแข่งขันกับสื่ออื่นๆ

และปัจจัยสุดท้ายที่สำคัญคือตัวนักข่าว ซึ่งจากการศึกษาของพิศิษฐ์ ชาลารักษ์ (2539) พบว่านักข่าวยังมีทัศนคติในการมองข่าวตามแบบแผนเดิมของวิชาชีพ มุ่งเสนอข่าวจากความขัดแย้งหรือจากเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไรและทำไม มากกว่าที่จะรายงานจากแหล่งเอกสารข้อมูลที่ช่วยอธิบาย และให้คำตอบที่กระจ่างชัดแก่ประชาชนถึงภัยอันตรายหรือผลกระทบจากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ข่าวสิ่งแวดล้อมที่นำเสนอเป็นเพียงการรายงานสภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นรายวัน นักข่าวมักจะรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมในรูปแบบข่าวอุบัติเหตุ และเสริมด้วยข้อมูลผิวเผินที่เป็นการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของนักการเมือง เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ผู้เชี่ยวชาญทางเทคนิคเท่านั้น และบ่อยครั้งที่นักข่าวไม่ได้นำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เป็นตัวเลขสถิติ เอกสารบันทึกของทางราชการที่เกี่ยวข้องกับปัญหา รวมถึงภูมิหลังของเหตุการณ์ อุปสรรคและปัญหาด้านเทคนิคต่างๆ

นอกจากนี้ นักข่าวส่วนใหญ่มักจะนำเสนอข่าวโดยเลือกจับแง่มุมเพียงไม่กี่ประเด็นมานำเสนอซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ความไม่ลงรอยกันของผู้เชี่ยวชาญ ความสูญเสีย และส่วนมากเป็นเรื่องราวที่เร้าอารมณ์ (วิลสัน พีพิทกุล, 2538: 100)

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักข่าวสายสิ่งแวดล้อม เพราะก่อนที่จะถ่ายทอดเรื่องราวทางสิ่งแวดล้อมให้ออกมาเป็นภาษาที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าใจได้ นักข่าวต้องเข้าใจเรื่องราวนั้นอย่างกระจ่างชัดก่อน ปัญหาสำคัญของนักข่าวสิ่งแวดล้อมบางคนที่ไม่ได้จบการศึกษาสาขาวิทยาศาสตร์ได้แก่ข้อจำกัดด้านความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้ไม่สามารถเข้าใจปัญหาเชิงเทคนิคที่เกิดขึ้นได้ จนกระทั่งบางครั้งต้องหลีกเลี่ยงไม่นำเสนอข่าวเชิงเทคนิค

นอกจากนี้ นักข่าวสายสิ่งแวดล้อมควรมีความรู้ทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมควบคู่ไปด้วยเพื่อให้ความเข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมครอบคลุมและรอบด้าน และยังคงอาศัยการเตรียมตัวเข้าสู่วิชาชีพ และเพื่อให้สามารถทำหน้าที่นี้ได้อย่างสมบูรณ์นักข่าวสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องหาข้อมูลในเรื่องสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย เพื่อที่จะได้นำมาประกอบการเขียนให้น่าอ่านและมีสาระประโยชน์ยิ่งขึ้น

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงเลือกที่ศึกษาถึงภูมิหลังของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อม เป็นมาทางการศึกษาและการเตรียมตัวเข้าสู่วิชาชีพ ในฐานะเป็นปัจจัยที่อาจมีผลต่อการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยต้องการทราบว่าจำเป็นหรือไม่ที่นักข่าวสายสิ่งแวดล้อมต้องจบการศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์โดยตรง ภูมิหลังของนักข่าวแต่ละคนมีผลต่อการทำงานมากน้อยเพียงใด และพิจารณาความเข้าใจของนักข่าวต่อประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมประกอบด้วย

การทำความเข้าใจต่อกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นผู้ส่งสารด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญน่าจะมีส่วนช่วยให้เห็นถึงข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในการสื่อสารสิ่งแวดล้อมได้มากขึ้น และน่าจะมีประโยชน์ต่อการเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เพราะโดยหลักการสื่อสารมวลชนนั้นกระบวนการสื่อสารประกอบด้วยผู้ส่งสาร ตัวสาร ช่องทางในการสื่อสารและผู้รับสาร การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพหรือไม่ขึ้นอยู่กับส่วนประกอบทั้งสี่ส่วนนี้

ปัญหานำการวิจัย

1. กระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์มีลักษณะอย่างไร หลักเกณฑ์ในการทำงานมีอะไรบ้าง และมีพัฒนาการอย่างไรบ้าง
2. ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์มีอะไรบ้าง
3. ปัญหาและข้อจำกัดในการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์มีอะไรบ้าง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์
2. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์
3. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและข้อจำกัดในการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนี้ศึกษากระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมของสื่อหนังสือพิมพ์หนึ่งฉบับ (เลือกหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ซึ่งมีหน้าข่าวสิ่งแวดล้อม มีนักข่าวสายสิ่งแวดล้อม) และนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมของสื่อโทรทัศน์หนึ่งรายการ (เลือกรายการเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อม) เพื่อให้เห็นภาพเปรียบเทียบการทำงานของสื่อทั้งสองประเภท

นิยามศัพท์

1. ข่าวสิ่งแวดลอม หมายถึง ข่าวที่ปรากฏในหน้าข่าวสิ่งแวดลอมของหนังสือพิมพ์รายวัน (หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ) เป็นข่าวที่ทำโดยนักข่าวสายสิ่งแวดลอม และข่าวที่นำเสนอทางรายการโทรทัศน์ที่มีเนื้อหาของรายการเกี่ยวกับสิ่งแวดลอม (รายการเผชิญหน้าสภาวะแวดลอม)

2. นักข่าวสายสิ่งแวดลอม หมายถึง นักข่าวหนังสือพิมพ์และอดีตนักข่าวหนังสือพิมพ์ที่มีและเคยมีหน้าที่รับผิดชอบข่าวสิ่งแวดลอมโดยตรง สังกัดโต๊ะข่าวสิ่งแวดลอม รับคำสั่งการมอบหมายงานจากหัวหน้าโต๊ะข่าวสิ่งแวดลอม หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจโดยตรง และนักข่าวและอดีตนักข่าวโทรทัศน์ที่มีหน้าที่รับผิดชอบรายการเผชิญหน้าสภาวะแวดลอม ซึ่งเป็นรายการสารคดีเชิงวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดลอม

3. กระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดลอม หมายถึง กระบวนการทำข่าว เริ่มตั้งแต่ การประชุมข่าว, การรับทราบหมายข่าว, การแบ่งงาน, การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล, การคิดวิเคราะห์, การเขียนและการบรรณาธิกรณข่าว

4. ปัจจัย ในงานวิจัยนี้หมายถึงสิ่งที่มีผลกระทบต่อกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดลอม ซึ่งประกอบด้วย

ตัวนักข่าวสายสิ่งแวดลอม ได้แก่

- (1) ภูมิหลังของนักข่าวสายสิ่งแวดลอม
- (2) ความเป็นมาทางการศึกษาและการเตรียมตัวเข้าสู่วิชาชีพ ประสบการณ์การทำงาน
- (3) ความเข้าใจของนักข่าวต่อประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดลอม

ปัจจัยภายในองค์กรผู้ผลิตข่าว ได้แก่

- (1) ลักษณะของงานข่าวซึ่งจำกัดด้วยเงื่อนไขเรื่องเวลา
- (2) การจัดสรรพื้นที่ในการนำเสนอข่าว
- (3) การอำนวยความสะดวกในการทำงานทั้งในเรื่องงบประมาณและอุปกรณ์การทำงาน
- (4) นโยบายในการนำเสนอข่าวสิ่งแวดลอม นโยบายโดยรวมของแต่ละองค์กร
- (5) หลักเกณฑ์ในการเลือกนำเสนอข่าว
- (6) การแข่งขันกับสื่ออื่นๆ

ปัจจัยภายนอกองค์กร ได้แก่

- (1) บริบททางสังคม
- (2) แหล่งข่าว

5. พัฒนาการ หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมนับตั้งแต่ที่เริ่มมีการผลิตรายการสารคดีเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อมเมื่อปีพ.ศ.2536 จนกระทั่งถึงวันที่ต้องยุติการผลิตรายการเมื่อปีพ.ศ.2540 และการเปิดหน้าข่าวสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจจนกระทั่งถึงช่วงเวลาที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2540

ประโยชน์ในการวิจัย

ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อมในสื่อหนังสือพิมพ์และสื่อโทรทัศน์ของไทย โดยจะพิจารณากระบวนการทำงานตั้งแต่การประชุมข่าว การรับทราบหมายข่าว การแบ่งงาน การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล การคิดวิเคราะห์ การเขียนและการบรรณาธิกรณข่าว และทำให้ทราบถึงปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของกระบวนการทำงานของนักข่าวสายสิ่งแวดล้อม ตลอดจนปัญหาและข้อจำกัดที่มีในการทำงาน ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าความรู้ความเข้าใจที่ได้จากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลนี้จะทำให้เข้าใจถึงกระบวนการทำงานของผู้ส่งสารมากขึ้น และเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเสริมองค์ความรู้เรื่องการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ส่งสาร